

УДК 371.12

Ірина Харкавців, кандидат педагогічних наук, викладач практики англійської мови

Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ПЕДАГОГІЧНА ТВОРЧІСТЬ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ОГЛЯД

У статті здійснено ретроспективний огляд визначень “педагогічної творчості”, сформульованих в працях мислителів минулого та видатних педагогів сучасності; визначено суть, специфічні риси, та соціально значущі характеристики даного поняття.

Ключові слова: учитель, педагогічна творчість, педагогічна майстерність, педагогічна діяльність, творча особистість.

Лит. 12.

Постановка проблеми. У XX столітті, коли у зв'язку з науково-технічною революцією виникла різко виражена потреба у систематичному, свідомому, цілеспрямованому управлінні творчою діяльністю, інтерес до проблеми творчості зріс до колосальних меж. Проте й у XXI столітті, коли, в умовах, що постійно змінюються, сформувалось стійке соціальне замовлення на творчу особистість, тобто людину, що здатна самостійно ставити перед собою завдання, цілі, пропонувати нестандартні рішення, орієнтуватись більше на майбутнє, ніж на минуле, має потребу у власному саморозвитку й самовдосконаленні, творчість залишається одним із найскладніших й таємничих явищ людського життя.

Метою статті є ретроспективний аналіз педагогічних підходів щодо розуміння специфіки, особливостей, а також визначення поняття “педагогічна творчість”, її соціально значущих характеристик.

Виклад основного матеріалу. Протягом століть учені намагались не лише збагнути суть, механізми і критерії творчості, але й окреслити її прикладні аспекти. Одним із таких аспектів є пошук педагогічних умов, у яких можливе успішне формування творчої особистості. Зокрема, одним з перших на це звернув увагу відомий у всьому світі педагог І. Песталотці, який розумів навчання як творчість самого учня, набуття знань на основі самостійності і саморозвитку. А не менш відомий педагог А. Дістерверг дійшов висновку, що сам учитель, щоб виховувати творчих особистостей, повинен постійно вдосконалюватись, критично сприймати вчення, погляди, думки, нічого не приймати на віру, відбирати для викладання найголовніше, суттєве тощо, тобто сам має бути творчою особистістю [цит. за 7, 24]. Таким чином, видатний педагог порушив питання про педагогічну творчість, які з часом стали об'єктом дослідження вчених і головним прагненням більшості педагогів.

Слід зазначити, що педагогічна творчість,

на відміну від інших видів творчості, наприклад, від художньої і наукової, створює зовсім неповторну ситуацію, коли її об'єктом є жива людина, зокрема учень, а її результатом стає створення особистості (а не образу, як у мистецтві, не механізму, як у конструкції, як у техніці). Як відзначив видатний російський педагог В. Вахтеров: “Якщо навчання – мистецтво, то це вище з усіх мистецтв, тому що має справу не з мармуром, не з полотном і фарбами, а з живими людьми. І тоді школа є вищою художньою студією” [1, 3].

Отже, у педагогічній творчості одна людина, спираючись на свій життєвий досвід, створює “на матеріалі” іншу людину, перетворюючи її [5, 7]. На це складне перетворення людини людиною звертали увагу представники різних педагогічних концепцій у своїх дискусіях навколо визначення педагогіки як науки й (чи) мистецтва.

Зокрема, такі педагоги, як Я. Коменський, Й. Песталотці, педагогічну творчість пов'язували зі створенням правильних методів виховання, інші – представники педагогіки особистості – А. Бегсон, В. Дільтей – творчий процес цілком пов'язували з індивідуальністю творця, вважаючи, що він не підкоряється жодним законам. Ідеї ж про поєднання науки і мистецтва в праці вихователя можна знайти в працях В. Белінського, Н. Чернишевського, Д. Писарева, Л. Толстого, а найбільш послідовно питання взаємодії науки і мистецтва в педагогічній діяльності ставили К. Ушинський, П. Блонський, А. Макаренко [5, 9].

Зокрема, К. Ушинський був глибоко переконаний, що лише неординарна особистість педагога може ефективно впливати на розвиток і визначення особистості учня, підкреслюючи, що праця педагога більше, ніж будь-яка інша, потребує постійної наснаги. Особливої уваги заслуговує концепція виховання його послідовника К. Вентцеля, системоутворюючим принципом якої є принцип самоцінності особистості. Розвиваючи думку К. Ушинського про вплив

особистості на іншу особистість, він трактує виховання не як вплив, а як допомогу, сприяння у самовизначенні. Вважаючи виховним ідеалом “вільну самосвідому творчу особистість”, яка нібито споконвічно закладена в людині, К. Вентцель завдання педагога вбачає у створенні умов для розкриття усіх сторін особистості вихованця (вольової, емоційної, інтелектуальної) до максимально можливих меж [цит. за 7, 27].

П. Блонський, представляючи вітчизняну педагогіку 20 – 30-х рр. минулого століття, підкреслював, що “нова школа – школа життя й творчості самого вчителя” [цит. за 4, 5]. Він перший з вітчизняних педагогів звернув увагу на необхідність розвитку творчих здібностей майбутнього фахівця вже на студентській лаві.

Проблема творчості посідає важливе місце у працях А. Макаренка. Педагогічну майстерність як сукупність властивостей особистості, який забезпечує високий рівень самоорганізації професійної педагогічної діяльності, А. Макаренко пов’язував із творчістю у праці педагога. При цьому майстерність вихователя, на думку А. Макаренка, не є якимось особливим мистецтвом, що потребує таланту, і при бажанні нею можна оволодіти. Водночас він вважав уміння виховувати таким самим мистецтвом, як добра гра на скрипці чи роялі, хист добре писати картини, бути добрим фрезерувальником чи токарем [цит. за 12]. Окрім того, Антон Семенович питання про педагогіку як науку і мистецтво конкретизує у вченні про педагогічну техніку, яка являє собою синтез теоретичних знань, практичних умінь і таланту педагога. Причому й педагогічна техніка, і педагогічна майстерність розглядались А. Макаренко як творче начало у праці вихователя [цит. за 5, 9].

Керуючись власним педагогічним досвідом, А. Макаренко стверджував, що вихователь повинен бути активним організатором, свідомо спрямованим на виховну роботу. Щоб здійснювати ефективний вплив на вихованців, учитель має бути сміливим, уникати шаблонів, гартувати характер, творчо підходити до навчально-виховного процесу, не уникаючи елементів винахідливості [цит. за 12].

Ідеєю творчого характеру педагогічної праці пронизана вся педагогічна система В. Сухомлинського. Проблему творчості Василь Олександрович називає однією з незайманих цілинних ділянок педагогічної теорії та освітньо-виховної практики. На його думку, у педагогічному розумінні творчість не є таким самим творенням духовно-матеріальних цінностей, як у поезії, живопису, музиці тощо. “Педагогічна творчість, – підкреслює видатний педагог, – це бачення

людиною свого внутрішнього світу, передусім свого розуму, свого напруження інтелектуальних сил, свого розуміння й творення в наслідках своєї праці, своїх зусиль” [11, т. 1, 481]. На думку В. Сухомлинського, педагогічна творчість неможлива без дослідження. Мається на увазі не обов’язково науково-дослідницька робота в конкретному значенні цього слова, а дослідження тих проблем, які вже можуть бути розв’язані педагогічною наукою, але які щоразу відкриваються по-новому перед учителем, що працює творчо і є посередником між теорією і практикою. Адже “перетворення наукових істин у живий досвід творчої праці – найскладніша сфера дотичності науки до практики. Зроблене вченим відкриття, коли воно оживає в людських взаємовідносинах, у живому пориві думок і емоцій, постає перед учителем як складне завдання, розв’язати яке можна багатьма способами, і у виборі способу, у втіленні теоретичних істин у живі людські думки й емоції саме і полягає творча праця вчителя” [11, т. 4, 402].

Можна погодитись з Василем Олександровичем в тому, що “у самій своїй основі педагогічна праця – справжня творча праця – стоїть близько до наукового дослідження. Ця близькість, спорідненість полягає, передусім, в аналізі фактів і необхідності передбачення” [11, т. 4, 472]. При цьому, на думку вченого, значення творчого дослідження полягає не лише в тому, що вчитель побачив, вивчив якусь грань педагогічного процесу, на яку досі ніхто не звертав уваги, а, передусім, у тому, що воно, творче дослідження, докорінно змінює погляд учителя на власну роботу. За такого підходу вчитель у власній роботі бачить не щоденне повторення того самого, не нудну одноманітність цілком однакового викладу, закріплення тощо, яка повторюється в різних класах, а завжди нову неповторну творчість. Схожу думку задовго до В. Сухомлинського висловив А. Дістерверг. Він писав, що без прагнення до наукової праці вчитель елементарної школи потрапляє під владу трьох демонів: механічності, рутинності і банальності. Він дерев’яніє, кам’яніє, спустошується [4, 5].

Надзавдання педагогічної творчості, як і всієї педагогічної діяльності, згідно з В. Сухомлинським, – побачити в кожному учневі його людську неповторність, ту живинку, золоту жилку, які створюють його індивідуальне обличчя. Вважаючи, що навчання і виховання людини полягають насамперед у розкритті цієї неповторності, самотності, творчої індивідуальності, Василь Олександрович підкреслює: “Відкрити в кожній людині творця, поставити її на шлях самотньо-

творчої, індивідуально-повнокровної праці – це завдання стає сьогодні першочерговим у роботі школи” [11, Т. 5, 96]. Ідея В. Сухомлинського і досі не втратила своєї актуальності.

Важливу роль у розробці основ теорії педагогічної творчості відгравала вітчизняна психологічна наука. У фундаментальних працях Л. Виготського, А. Леонтьєва, С. Рубінштейна, Б. Теплова, А. Матюшкіна, Я. Пономарьова, В. Пушкіна та інших досліджувались різні сторони творчого процесу.

Зокрема, Л. Виготський одним із перших у вітчизняній психології сформулював два положення про творчий характер педагогічної діяльності. Суть першого полягає в тому, що тільки той, хто грає творчу роль у житті, може претендувати на творчість у педагогіці. Виходячи з цього положення, функцію вчителя може здійснювати лише суб'єкт, максимально занурений у життя як його активний і самостійний перетворювач. Друге положення співвідноситься з метою педагогічного процесу, що переслідує не просте культивування природних даних, але створення “надприродно-надприродного” людського життя. Інакше кажучи, йдеться про формування діяльних здібностей людського індивіда як фундаментальної умови розгортання закладених у нього можливостей [2, 46 – 47].

Праці вітчизняних вчених кінця 80-х – початку 90-х років минулого століття, присвяченим питанням педагогічної творчості [4, 9, 5, 6, 8], пронизує ідея творчості як обов'язкової передумови педагогічного процесу, об'єктивна професійна необхідність у діяльності вчителя. Зокрема, М. Поташник зазначає: “щира, справжня педагогічна праця нетворчою не буває й бути не може, адже неповторні діти, обставини, особистість самого вчителя. Якщо людина, що працює з дітьми, не враховує цих особливостей, то її праця вже лежить за межею того, що називається словом “педагогічна” [9, 7].

Аналогічну думку висловлюють В. Кан-Калик і Н. Нікандров, вважаючи, що “будь-яке педагогічне перетворення включає в себе творче начало, адже саме особистість, що перетворюється, унікальна і неповторна. Як тільки вчитель відходить від завдань перетворення й обмежується інформаційною чи організаційною стороною справи, то він відходить від творчості й педагогічний процес неминуче руйнується” [5, 21].

У цьому зв'язку педагогічну творчість автори пов'язують із процесом розв'язання педагогічних завдань, що постійно виникають. В. Загвязинський додає до цього, що творчість – необхідна умова становлення самого педагога, його самопізнання, розвитку, розкриття як особистості [4, 16].

П. Шевченко, Б. Красовський, І. Дмитрик також вважають, що педагогічний процес – завжди “творчий, неповторний процес впливу на особистість, що навчається і виховується”, адже умови, завдання і засоби впливу вчителя, можливості сприймання учнів ніколи не можуть збігатися. При цьому педагогічну творчість вони розуміють як “оптимальну реалізацію випереджальних конструкцій, моделей учнівської діяльності на основі соціального замовлення і логіки розвитку педагогічної науки”. Особливу увагу автори зосереджують на професійно-педагогічних якостях, що необхідні для творчої праці педагога. Серед них педагогічна об'єктивність, активність, різнобічність, цілеспрямованість, інтегративність, комплексність, системність, перспективність, прогностичність, історизм, аналітичність, педагогічна ерудиція, цілепокладання, оптимізм тощо [8].

Н. Кичук підкреслює, що в умовах сучасної школи, “коли функції вчителя дуже ускладнилися, педагогічна творчість має стати рисою кожного педагога” [6, 20]. При цьому до соціально значущих характеристик педагогічної творчості автор відносить її соціальну зумовленість; гуманізм, спрямований на “пробудження” в особистості кращих рис і якостей; суб'єктивну свободу вибору дій, що “розвиває почуття особистої відповідальності і сприяє піднесенню педагога на соціальному, особистісному, професійному рівнях”; іманентно властиву потребу в постійному аналізі, самооцінці професійної праці, тяжіння до новачій і схильність до нововведень; риси дослідження, творчого узагальнення своєї праці.

С. Сисоєва у своїх наукових розробках акцентує увагу безпосередньо на педагогічній творчості, її специфічних рисах. Вона вважає, що “на педагогічну творчість впливають фактори, які важко прогнозувати; вона потребує вміння керувати своїм творчим самопочуттям; творча діяльність педагога завжди обмежена часом і потребує від учителя вміння оперативно приймати рішення” [10, 4]. На думку автора, творчого вчителя характеризують такі риси, як високий рівень ідейно-моральної свідомості, постійний пошук оптимальних педагогічних рішень, здатність бачити проблеми, виявляти суперечності, творча фантазія, альтернативність та критичність мислення, високий рівень загальної культури. Авторка дотримується думки, що готовність вчителя до забезпечення розвитку творчих можливостей учня, здатність до професійного і особистісного саморозвитку є метою його професійної підготовки.

В українському педагогічному словнику С. Гончаренка педагогічна творчість тлумачиться як оригінальний і високоефективний підхід вчителя до навчально-виховних завдань, збагачення теорії і практики виховання і навчання. Досягнення творчого результату забезпечується систематичними цілеспрямованими спостереженнями, застосуванням педагогічного експерименту, критичним використанням передового педагогічного досвіду. Педагогічна творчість стосується різних сторін діяльності вчителя – проведення навчальних занять, роботи над організацією колективу учнів відповідно до їх вікових та індивідуальних особливостей, проектування особистості учня, вироблення стратегії і тактики педагогічної діяльності з метою оптимального виконання завдань всебічного розвитку особистості [3, 326].

Інакше кажучи, творчість необхідна вчителю в процесі підготовки до уроку й на самому уроці, у процесі взаємної діяльності та у спілкуванні з дітьми. Суттєвою умовою успішного творчого процесу є впевненість у своїх силах. Учитель, який хоче виховати у дітей справжні творчі нахили, повинен мати у своєму педагогічному арсеналі широкий вибір прийомів та методів, які б спонукали школярів до творчих пошуків.

Висновки. Отже, у сучасній психолого-педагогічній літературі поняття “педагогічна творчість” трактується неоднозначно. Педагогічна творчість розглядається з точки зору оптимізації навчально-виховного процесу (В. Кан-Калик, М. Поташник, Л. Рувинський), як цілісний процес професійної реалізації і самореалізації педагога (С. Сисоева), як критерій якісного становлення особистості вчителя (Н. Кичук) тощо.

Часто сферу прояву творчості педагога звужують, зводять її до нестандартного розв’язання педагогічних задач. Між тим творчість вчителя також виявляється і при розв’язанні комунікативних задач, що є фоном і основою педагогічної діяльності. В сфері особистості педагогічна творчість виявляється як самореалізація педагога на основі усвідомлення себе творчою індивідуальністю, як визначення

індивідуальних шляхів свого професійного зростання і побудови програми самовдосконалення.

1. Вахтеров В.П. Свобода учительского творчества / В.П. Вахтеров // Народный учитель. – 1914. – №1. – С. 2 – 7.

2. Выготский Л.С. Собрание сочинений в 6 т. / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1983. – Т.3. – 576 с.

3. Гончаренко С. Український педагогічний словник. / С Гончаренко. – К: Либідь, 1997. – 376 с.

4. Загвязинский В.И. Педагогическое творчество учителя. / В.И. Загвязинский. – М.: Педагогика, 1987. – 160 с.

5. Кан-Калик В.А., Никандров Н.Д. Педагогическое творчество. / В. А. Кан-Калик, Н.Д. Никандров. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с.

6. Кичук Н.В. Формування творчої особистості вчителя. / Н.В. Кичук. – К: Либідь, 1991. – 96 с.

7. Морозов А.В., Чернилевский Д.В. Креативная педагогика и психология: Учебное пособие / А.В. Морозов, Д.В. Чернилевский. – М.: Академический Проект, 2004. – 560 с.

8. Подготовка студентов к профессионально-педагогическому творчеству / Шевченко П.И., Красовский Б.Д., Дмитрик И.С. – К: Наукова думка, 1992. – С. 24 – 53.

9. Поташник М.М. Педагогическое творчество: проблемы развития и опыт: Пособие для учителя. / М.М. Поташник. – К.: Рад. шк., 1988. – 187 с.

10. Сисоева С.О. Діяльність керівника загальноосвітньої школи в розвитку педагогічної творчості вчителів/С.О. Сисоева. – К., 1991. – С. 4.

11. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: У 5-ти томах /В.О. Сухомлинський. – К: Рад. школа, 1976 – 1977.

12. Табачек І. Особистість вчителя: філософсько-педагогічний екскурс / І. Табачек // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Український центр духовної культури, 2004. – №42. – С. 196 – 207.

Стаття надійшла до редакції 13.09.2011

“Набагато легше знайти помилку, ніж істину. Помилка лежить на поверхні, і її помічаєш відразу, а істина прихована в глибині, і не всякий може відшукати її”.

*Йоган Гете
німецький поет, драматург, філософ*

